

УДК 140.8:159.923.2:911.375
DOI <https://doi.org/10.32782/apfs.v037.2022.8>

М. О. Загурська

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-1376-0837>

аспірант кафедри філософії

факультету історії та філософії

Одеського національного університету імені І. І. Мечникова

СУЧАСНИЙ МІСЬКИЙ ПРОСТІР ЯК ФАКТОР МІСЬКОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ: СОЦІАЛЬНО-ФІЛОСОФСЬКИЙ АСПЕКТ

Постановка проблеми. Поняття «місто» часто трактується як простір або як просторово структурована форма/система. Міський простір – це один із факторів, за участю якого відбувається формування міської ідентичності. Простір впливає на мислення та поведінку людини і на те, як відбувається сприйняття міста. Містяни ототожнюють себе з різними міськими просторами. Масштаби цього ототожнення можуть бути різними – від ототожнення та прийняття простору біля свого місця проживання і до міста як цілого, і іноді із «захопленням» населених пунктів, об'єктів та міст, що знаходяться за межами конкретного міста. Тобто городяни можуть сприймати як єдиний простір (місто), так і різні міські простори (райони, вулиці, конкретні об'єкти).

Проблема, яку хотілося б розглянути у статті, полягає у пошуку відповіді на питання – яке значення має міський простір (різні форми міського простору) у формуванні та розвитку міської ідентичності. Крім цього, необхідно проаналізувати, як міський простір/міські простори розглядаються в сучасних дослідженнях, оскільки, вивчаючи тему міського простору, дослідник стикається з різноманітними форм досліджуваного простору.

Виходячи з вивчення сучасних досліджень, ми приходимо до розуміння того, що простори можуть відрізнятися між собою. «Міський простір» постає як багатогранне та комплексне поняття.

Аналіз досліджень та публікацій. Міський простір чи безліч просторів мають у собі різноманітні компоненти. Перша категорія дослідників приділяє максимум уваги простору пам'яті, політиці пам'яті у місті, меморіалізації. Інші дослідники розглядають міський простір у контексті опозиції «свого-чужого» простору. Треті вивчають місто як простір зв'язків та міжособистісних стосунків городян. Ще одна категорія вчених називає міський простір соціальним та культурним простором. Також розглядають міський простір як простір, наповнений спорудами, конкретними міськими районами, вулицями, площами тощо. Ще міський простір постає у деяких дослідженнях у вигляді публічного простору. Слід зазначити, що найчастіше до теми міського простору звертаються у

зв'язку з розгляданням теми міської ідентичності чи теми образу/іміджу міста. Серед тих, хто вивчає цю тему, – українські дослідники Довгополова О.А., Міхно Н.К., Препотенська М.П., Середя В.В., Сидоренко І.Г., Філіппова Т.О., німецькі дослідники Max Fuchs та Wolfgang Kaschuba.

Мета дослідження полягає в аналізі форм розкритті ролі міського простору у формуванні міської ідентичності.

По-перше, розглянемо сучасне розуміння поняття міського простору, по-друге, конкретизуємо фактори, що впливають на сприйняття простору людьми, по-третє, проаналізуємо форми міського простору та розглянемо роль простору у формуванні міської ідентичності.

Виклад основного матеріалу дослідження. Концепції та теорії простору та часу розглядалися ще з часів досократиків. Аристотель виділяє «простір» та «час» як філософські категорії. У період Античності «...у філософії склалися два основні підходи до розгляду простору: субстанціональний пропонує розуміти простір як вмістилище, атрибутивний – як порядок речей» [4, с. 40]. У подальшому античні теорії про «простір» вивчалися, критикувалися та трансформувалися. Сучасне розуміння понять «простір» та «час» «народилося» внаслідок «історичного процесу пізнання, змістом якого, зокрема, була боротьба [різних] підходів до розуміння їх сутності» [4, с. 15]. Дослідник А. Синах у монографії «Практичні аспекти філософії часу» зазначає, що «абстрагуючись від... характеристик, можна сказати, [що] простір – це виражений прояв сутності або змісту об'єкта (протяжність, довжина предмета, його місце серед інших предметів, структурність, взаємодія елементів у всіх матеріальних системах), а час – тривалість його існування і форма розвитку» [4, с. 15].

Щодо поняття «міська ідентичність», яке розглядається у зв'язку з міським простором, це поняття ми розуміємо як ідентифікацію людини з іншими городянами, з соціальними групами, які є у місті і розвиваються у просторі міста; «як фундамент для формування та розвитку міського суспільства і як фактор підвищення якості життя у місті» [2, с. 138].

Одне з основних питань існування міського простору – це питання «А як взагалі відчувається міський простір/міські простори городянином?». Дослідниця М. Колінко в монографії «Практичні аспекти філософії часу» зазначає щодо ролі простору в житті людини, що «простір є найважливішою характеристикою буття, від його сприйняття безпосередньо залежить діяльність людини щодо освоєння та перетворення навколишнього світу» [4, с. 39]. Дослідниця Препотенська М.П. вважає, що «простір міста постає як триада фізичного, соціального та ментального»; це «співвідноситься з тілесним осягненням міста людиною через світ матеріальних об'єктів та з духовним – через комунікацію з оточенням, через інтелектуальне пізнання міського простору» [5, с. 201].

Городянин вивчає, відчуває, «зчитує», сприймає простір усіма доступними шляхами за допомогою свого тіла, мислення і почуттів: «Er [Der Mensch] nimmt diesen Raum wahr, er spürt ihn mit allen Sinnen, er erkennt ihn mit seinem Intellekt und versucht, ihn zu verstehen» [«Вона [Людина] сприймає цей простір, вона відчуває його всіма своїми почуттями, вона пізнає його своїм інтелектом і намагається його зрозуміти»] [9, с. 33]. Пізнати простір городянинові допомагають і оточуючі його у просторі городяни, їхні поведінка у місті та ставлення до міста та міських просторів: «Місто – це... особливе усвідомлення себе та інших у певному окресленому просторі» [7, с. 95]. Крім цього, дослідники конкретизують фактори, що впливають на сприйняття людьми простору та часу, – це емоційний стан людини, пам'ять, творчість, самотність, соціальне відторгнення, вік, наповненість подіями [4, с. 17–23].

Дослідники зазначають, що простір, точніше, простори можуть відрізнятися між собою. Наприклад, соціальний простір має свої особливості, тоді як культурний простір має інші особливості тощо. Потрібно також розрізняти «поняття фізичного простору (розташування тіл), узагальненого простору (як порядку співіснування взагалі) та поняття простору в метафоричному сенсі (насамперед маємо на увазі культурний простір як порядок культурних позицій)» [4, с. 39].

Існують інші контексти, в яких розглядаються міські простори. Різноманіття форм міського простору описує німецький дослідник Max Fuchs, пояснюючи це різноманіття наявними науками, для яких місто постає як об'єкт: «Mit dieser Aufzählung unterschiedlicher Raumauffassungen sind sogleich unterschiedliche Disziplinen, Fragestellungen und Forschungsgegenstände verbunden: die Soziologie befasst sich mit dem Sozialraum, die Stadtplanung mit dem Planungsraum, die Verkehrswissenschaften mit der Stadt als Verkehrsraum, die Geschichtswissenschaften mit der Stadt als histo-

rischem Raum, die Politikwissenschaften mit der Stadt als politischen Raum. Die Stadt ist ein Raum der Lebensstile, sie ist ein wesentlicher Wirtschaftsfaktor (Wirtschaftswissenschaften), es geht um Beschleunigung und Langsamkeit (Kulturwissenschaften), die Stadt ist allerdings auch ein Raum der Gewalt und der Kriminalität (Psychologie, Kriminologie). Wichtig war die Stadt immer schon als Raum definierter Rechte (Rechtswissenschaft); ... die Stadt als symbolischer Raum, als Bühne...» Із цим перерахуванням різних концепцій простору безпосередньо пов'язані різні дисципліни, питання та об'єкти дослідження: соціологія має справу із соціальним простором, містобудування – з планувальним простором, транспортна наука – з містом як транспортним простором, історична наука – з містом як історичним простором, політична наука – з містом як політичним простором ... Місто завжди було важливим як простір певного права (закону); «...місто як символічний простір, як сцена...» [9, с. 11].

Можна окремо відзначити і наявність особистого та колективного простору («моє місто» та «наше місто»). Всі ці простори існують разом у межах загального міського простору.

Міський простір як простір пам'яті. Міський простір часто розглядають як простір пам'яті. Минуле знаходить своє місце у просторі міста. Це минуле найчастіше співвіднесене з «правилами сьогодення», тобто зафіксовано у підручниках історії та має право на повагу – це місця пам'яті, які підтримуються та приймаються на рівні держави; вони репрезентують та легітимізують ідеологію держави: «...міський простір стає підпорядкованим політиці пам'яті домінантної групи, яка прагне запровадити контроль над ним...» [6, с. 76].

Все ж таки існують й інші місця пам'яті, які можуть не підтримуватися або можуть не прийматися з боку урядових сил, але за участю певної кількості городян продовжують «жити в пам'яті» та просторі.

На думку дослідниці Довгополової О.А., «простір нашого повсякдення розривається бійками щодо пам'ятних знаків та монументів. Розмітка обжитого простору знаками минулого позначає глибину колективних уявлень про власну ідентичність» [1, с. 26]. Прийняті моделі історичного минулого мають тенденцію змінюватись із змінами ідеології. Це одна із причин мінливості міських ідентичностей. Те, що ще нещодавно городяни сприймали як частину своєї ідентичності, згодом має тенденцію до заперечення. Пам'ятники, настінні згадки, будівлі та інші місця, художні твори (фільми, книги, пісні як пам'ятні твори про історію міста), які ще недавно були основами формування городянина, можуть згодом перестати такими бути.

У просторі сучасних міст пам'ять реалізується у вигляді архітектурних/художніх/документальних об'єктів: «Різні моделі минулого – офіційний історичний дискурс, створений правлячою елітою, так само як і альтернативні, створені іншими акторами – вписуються в міський простір за допомогою назв вулиць, пам'ятників, меморіальних таблиць, музеїв, архівів, ЗМІ тощо» [6, с. 75]. Усе, що несе у собі значення пам'яті, має особливе місце у розвитку міської ідентичності, оскільки «виховує», культивує городянина. За допомогою пам'ятних місць і пам'ятних дат городянин стикається у просторі з іншими городянами, що у результаті породжує міську єдність, міське суспільство, робить городянина причетним до правил і традицій міста.

Міський простір як простір зв'язків та як «свій/чужий» простір. У дитини (городянина) у перші роки життя формується прихильність до будинку, до території біля будинку (де, наприклад, він/вона грає), до садка, до школи тощо. Звичайно, згодом, простір розширюється, і цей простір набуває поняття «своє» або «не своє» («чуже») (у ситуації відторгнення від простору або простором); «прив'язаність до міста забезпечує сам міський простір, з яким щодня стикається мешканець міста...» [3, с. 59]. Дослідниця Міхно Н.К. так пояснює наявність такого фактора, як прихильність до зв'язків, які формуються у городянина: «Простір міста є простором повсякденних практик мешканців» – зв'язок «із сімейними, робочими... зв'язками, простором дозвілля, самореалізації та приватних контактів...» [3, с. 60]. Виходячи з цього, відзначимо, що міський простір постає як мережа зв'язків («павутина зв'язків»). У вивченні таких зв'язків допомагає метод ментальних карт, який нині популярний у філософських та соціологічних дослідженнях та використовується з метою дослідження сприйняття городянином міського простору та образу міста [5, с. 203]. За допомогою таких карт можна робити висновки щодо сприйняття городянами простору, розмежування міста в уяві городян, поділу на «свої»/«чужі» простори.

У своїх містах городяни можуть почуватися у певних просторах як «чужі» чи певні простори відчувати «чужими». Так і із зв'язками, з іншими городянами, з певними соціальними групами. Зазвичай місто є неоднорідним, у ньому співіснують різні групи населення. Тож у місті можуть бути зіткнення різних характерів. Найчастіше «чужими» у місті стають мігранти, маргінальні групи і навіть представники інших політичних чи релігійних поглядів. Хоча, як стверджує Сидоренко І.Г., «з іншого боку, зіткнення відмінностей у межах певного простору призводило до культурних запозичень, до накопичення досвіду співжиття, власне сприяло творенню креативного міського середовища» [7, с. 4], що з часом теж впливало на розвиток та трансформації міських ідентичностей.

Міський простір як соціальний та культурний простір. Соціальне та культурне життя взаємопов'язані та «переплетені» між собою. Їх поєднання у понятті «соціокультурне» часто обґрунтовують через тріаду «особистість-суспільство-культура». Тут перетинаються соціальні та культурні аспекти, проблеми міського суспільства та міської культури. Одними з найцікавіших компонентів соціокультурного простору є архітектурний простір та художній простір.

Міський простір часто розглядається як наповнений архітектурними та художніми об'єктами. Архітектурна та художня спадщина у просторі міста ілюструє історію розвитку міста, роль конкретних людей в історії міста, ставлення городян між собою та до міста, «звички містян та [тих, хто жив тут у минулі часи і у цілому] історичну пам'ять» [8, с. 7].

До архітектурного простору можна віднести, звичайно, значні пам'ятки архітектури, історично значущі споруди. Як зазначає дослідниця Філіппова Т. О., «формується соціокультурний простір міста і через архітектурні об'єкти – знакові об'єкти, які мають історичну значимість та мистецьку цінність, і є носіями інформації... Такі об'єкти впливають... на перебіг процесу формування ідентичності містянина» [8, с. 8].

Але, наприклад, і архітектурні споруди, які не мають історичної цінності – різні соціальні, промислові та інші установи, ландшафтні об'єкти (школи, пологові будинки, магазини, заводи, будинок аеропорту тощо) – формують архітектурний простір міста. Для городянина можуть мати особливе значення як пам'ятник, наприклад, письменнику в центрі міста, так і парк, магазин біля його будинку, оскільки має значення лише цінність даних об'єктів для городянина. І зв'язок із містом, ідентичність із містом городянин може відчувати саме через такі об'єкти.

Що стосується художнього простору, то тут ми маємо справу з абстрактним простором, наповненим міфами та традиціями. Це простір героїв художніх оповідань, кіногероїв, героїв пісень, легенд, міських анекдотів та байок. Герої оповідань разом із справжніми історичними особистостями формують образ міста, пов'язаний із історичними та міфічними персонажами.

Міський простір як публічний/громадський простір. Ще один простір, який останнім часом активно вивчається, – це простір публічний. Як зазначає німецький дослідник Вольфганг Кашуба, «denn sie erklären den Stadtraum nun verstärkt zu einem dezidiert „öffentlichen“ Raum, zu einem frei zugänglichen und bühnenhaft gestalteten gesellschaftlichen Experimentierfeld, in dem die Straße als Projektlabor genutzt wird, der städtische Platz als Bühne der Lebensstile, die Hauswände als Kunstgalerie und das Restaurant als Geschmacks-

und Kochstudio» [бо зараз вони все частіше оголошують міський простір безумовно «публічним» простором, вільно доступним і схожим на театральне оформлене поле соціальних експериментів, в якому вулиця використовується як проектна лабораторія, міська площа – як сцена для способу життя, будинок стіни як картинна галерея, а ресторан як студія смаку та кулінарії] [10, с. 6]. Публічний простір постає як місце для експериментів, місце для творчих ідей, місце, де можна обмінятися думками, місце неформального спілкування між городянами. Найзрозуміліші приклади публічного простору – це давньогрецька агора або римський форум, місця, де збиралися громадяни та можна було обговорювати суспільні проблеми. Сучасні міські площі, де відбуваються мітинги, ярмарки, фестивалі тощо, теж виступають у ролі публічних/громадських просторів. У цьому разі публічний простір виступає місцем, де формується і розвивається міське співтовариство.

Висновки. Існують й інші контексти, у яких розглядаються міські простори. Ми ж обмежуємось такими, як простір пам'яті, простір зв'язків, «свій/чужий» простір, соціальний та культурний простір, публічний/громадський простір. Процеси, які відбуваються з городянами під час їх взаємодії з простором, виконують важливі функції, які сприяють розвитку міської ідентичності: народжується міська єдність, розвивається міське суспільство (співтовариство), відбувається приєднання городян до правил та традицій міста, знайомство з міфологією міста, відбувається оцінка оточуючого простору та виховується повага до історії, традицій, інших городян.

Література

1. Довгополова О.А. Методологія філософсько-історичного дослідження: методичні вказівки. Одеса : Одеський національний університет імені І. І. Мечникова, 2021. 36 с. URL: <http://dspace.onu.edu.ua:8080/handle/123456789/30738>.
2. Загурська М.О. Міська ідентичність в умовах міграційних процесів: соціально-філософська рефлексія. *European philosophical and historical discourse*. 2020. Volume 6. Issue 3. S. 137–143. URL: https://ephd.cz/wp-content/uploads/2020/ephd_2020_6_3/19.pdf.
3. Міхно Н.К. Міська VS Регіональна ідентичність: До питання характеру формування/актуалізації/протиставлення в умовах сучасного українського суспільства. *International Journal of Innovative Technologies in Social Science*. 2020. № 2. С. 57–61. Doi:10.31435/rsglobal_ijitss/28022020/6951.
4. Практичні аспекти філософії часу : монографія / А.В. Вертель та ін. ; за ред. Є.О. Лебедя. Суми : Сумський державний університет, 2017. 155 с. URL: <https://essuir.sumdu.edu.ua/handle/123456789/60223>.
5. Препотенська М.П. Урбаністика в освітньому процесі. Ментальні мапи міста. *Філософія освіти*. 2015. № 1(16). С. 197–211. URL: <http://enpuir.npu.edu.ua/handle/123456789/12905?locale-attribute=en>.
6. Середа В.В. Місто як LIEU DE M MOIRE: спільна чи поділена пам'ять? Приклад Львова. *Вісник Львівського університету. Серія соціологічна*. 2008. Випуск 2. С. 73–99. URL: <http://publications.lnu.edu.ua/bulletins/index.php/sociology/article/view/1808>.
7. Сидоренко І.Г. Місто як соціокультурний простір: якісні ознаки. // *Науковий вісник НУБІП України. Серія: «Гуманітарні студії»*. 2017. № 274. С. 92–102. URL: <http://journals.nubip.edu.ua/index.php/Gumanitarni/article/view/9641>.
8. Філіппова Т.О. Функціонування міста: ландшафтний контекст. *Вісник ХНПУ імені Г.С. Сковороди «Філософія»*. 2019. Т. 2. № 52. С. 71–82. URL: <http://journals.hnpu.edu.ua/index.php/philosophy/article/view/3019>.
9. Fuchs, Max. *Urbane Bildung. Zur Entwicklung von Subjektivität in der Stadt. Zugl.: Essen, Universität Duisburg-Essen*. 2018. 111 S. URL: https://www.pedocs.de/frontdoor.php?source_opus=15654.
10. Kaschuba, Wolfgang. *Urbane Identitäten – oder: Stadtkultur als Vogel Phönix. Berlin*. 2015. S. 2–6. URL: https://www.vhw.de/fileadmin/user_upload/08_publicationen/verbandszeitschrift/FWS/2015/1_2015/FWS_1_15_Kaschuba.pdf.

Анотація

Загурська М. О. Сучасний міський простір як фактор міської ідентичності: соціально-філософський аспект. – Стаття.

У статті розглядається сучасне розуміння поняття міського простору, конкретизуються фактори, що впливають на сприйняття простору людьми, аналізуються форми міського простору та роль простору у формуванні міської ідентичності. Ключовими поняттями у дослідженні виступають «міський простір» та «міська ідентичність». Місто сприймається як єдиний простір, представлений у різних формах цього простору; конкретні міські райони, площі, вулиці, об'єкти – як окремі міські простори. Досліджується процес сприйняття городянами міського простору/міських просторів та ототожнення з ними. У ході дослідження виділено такі форми простору як простір пам'яті, простір зв'язків, «свій/чужий» простір, соціальний і культурний простір, публічний/суспільний простір.

Простір пам'яті залежить від правлячих режимів і тих ідеологій, яких вони дотримуються, хоча і незалежно від них місця пам'яті існують за підтримкою та рішенням городян шанувати ці місця. Простір зв'язків формується завдяки щоденним практикам городян – підтримці сімейних, дружніх, робочих зв'язків, унаслідок чого місто постає як простір, наповнений та пов'язаний з конкретними людьми. «Свій/чужий» простір існує завдяки неоднорідності міського населення, що призводить як до конфліктів, так і до формування різноманітних соціальних, культурних, релігійних, політичних практик. Соціокультурний простір усвідомлюється через співвідношення «особистість-суспільство-культура». Громадський простір постає як місце експериментів, творчих ідей, місце обміну думками та неформального спілкування між городянами. Процеси, які відбуваються у міському просторі, виконують важливі функції, сприяють розвитку міської ідентичності.

Ключові слова: Простір, Місто, Міський простір, Міська ідентичність.

Summary

Zahurska M. O. Modern urban space as a factor of urban identity: socio-philosophical aspect. – Article.

The article discusses the modern understanding of the concept of 'urban space', specifies the factors that affect the perception of space by people, analyzes the forms of urban space and the role of space in the formation of urban identity. The key concepts in the study are 'urban space' and 'urban identity'. The city is considered as a single space, represented in different forms of this space; specific urban areas, squares, streets, objects – as separate urban spaces. The process of city dwellers' perception of urban space/urban spaces and identification with them is investigated. In the course of the study, such forms of space as the space of memory, the space of connections, 'one's own/someone else's' space, social and cultural space, public/public space were identified.

The space of memory depends on the ruling regimes and the ideologies that they adhere to, although, regardless of them, places of memory exist with the desire and support of the citizens to honor these places. The space of connections is formed thanks to the daily practices of citizens – maintaining family, friendship, work ties, as a result of which the city appears as a space filled with and connected with specific people. 'One's own/someone else's' space exists due to the heterogeneity of the urban population, which leads both to conflicts and to the formation of various social, cultural, religious, and political practices. Sociocultural space manifests itself through the relationship 'personality-society-culture'. Public space acts as a place for experiments, creative ideas, a place for the exchange of opinions and informal communication between citizens. The processes taking place in the urban space perform important functions that contribute to the development of urban identity.

Key words: Space, City, Urban space, Urban identity.